

Таким чином, ксенофобія, не тільки має різну температуру прояву, але нормалізує ідентичність етносів за шкалою «свій-чужий», сприяє їхній ендогамії, підтримує почуття афіліації. Почуття відчуженості до чужинців вроджено оберігає нас від тісного контакту з людьми, що перебувають у інших культурних вимірах і мають інші вподобання. Було б безглуздо нав'язувати усім культурам одноманітні погляди і смаки. Виходячи з цього, намагання позбавитися ксенофобії є утопією. Такий підхід тісно пов'язаний з ідеєю мультикультуралізму, за яким усі світові культури перетворюються на «середню культуру», через взаємний синтез і поступове стирання образу «іншого». Можливо це чи ні? Для порівняння згадаємо до чого привели спроби створення такої інтернаціональної культури в СРСР.

Етнічна під/свідомість базується на ототожненні себе з групою за вектором «ми-вони», на основі внутрішньої групової афіліації, з одного боку, та міжгрупової ізоляції – з іншого. Так відбувається формування не тільки первісних форм людської самосвідомості, а й свідомості усіх етносів і національної свідомості також. Тільки протиставляються вже значно більші колективи, а тому збільшується і кількість ознак, за якими одна група відрізняється від іншої. Тому етнічна самосвідомість включає в себе один досить важливий елемент, який спрощує спілкування між сусідніми чи просто різними етносами [6, с. 31]. Таким чином, саме ксенофобія може поставати шкалою вивірення процесів культурного обміну й культурного шоку.

Ксенофобія, яка провокує окремішність особистості за шкалою «свій-чужий» лише допоможе стати світові таким, як його побачив С. Хантінгтон – «світ складатиметься з несхожих одна на одну цивілізацій, кожній з яких доведеться вчитися співіснувати з усіма іншими». У сучасному світі ксенофобія залишається захисною системою людського суспільства, яка обмежує особистісні відносини між представниками різних етносів за умов засвоєння хоча б одним із них культурних кодів способу життя іншого.

Література:

1. Горбачова О. В. Феномен ксенофобії крізь призму соціологічних теорій та пояснень // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – 2008. – Вип. 14. – С. 273-276.
2. Ильченко А. Одни считают, что у нас еще есть неприязнь к чужим, другие – что мы излечились // *Сегодня*. – 2012. – №232. – 16 октября.
3. Кириченко І. Ксенофобія: випробування чужим. – Режим доступу: <http://www.mankurty.com/Xenofobia.html>
4. Кобзін Д. О. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства / Д. О. Кобзін, Р. В. Шейко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – 2008. – Вип. 14. – С. 277-284.
5. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки / Харківська правозахисна група. – Х.: Права людини, 2009. – 192 с.

6. Слободян Р. Р. Етноцентризм, ксенофобія: коріння явищ у людській самосвідомості // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. – 2009. – Вип. 28. – С. 29-32.

7. Фельдман О. Б. Ксенофобія в інтеркультурних комунікативних контекстах // *Мультиверсум. Філософський альманах*. – 2006. – № 57. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_57/Feldman.htm.

Арзуманова Т. В.

СТАРООБРЯДЦІ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІ: ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТА ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОБЩИНИ В XIX ст.

Протягом XIX ст. старообрядництво в Харківській губернії пережило декілька етапів власного розвитку, що було обумовлено державною релігійною політикою щодо старовірів. В першій половині XIX ст. старообрядництво певним чином розвивалося «у підпіллі» через репресивну політику царату. Особливо репресивні заходи були спрямовані проти старообрядців, які мешкали на території військових поселень. Для цього періоду були притаманні наступні риси: значна частина старовірів була вимушена перейти в православ'я і відбувати всі обряди і традиції даної церкви. Проте багато з них продовжувало таємно вивчати книжки, молитися і відбувати всі ритуали та традиції старообрядництва. Період певної лібералізації у ставленні держави до старовірів розпочався з кінця 1850-х – на початку 1860-х років і характеризувався масовим поверненням старовірів до власних релігійних традицій, відкриттям молитовних будинків, боротьбою старообрядців за розширення власних релігійних свобод.

Унікальна релігійна культура, яку зберігали старообрядці і ревно передавали із покоління в покоління, віддзеркалювалася на побуті, повсякденному житті релігійної общини, яка дуже відрізняла старообрядців від оточуючих православних. Представники органів влади, яким було доручено здійснювати контроль за існуванням релігійних общин на місцях, відзначали у рапортах та донесеннях такі «незвичні» риси старовірів, як замкнутість, закритість від суспільства, намагання триматися купи, скромність та певний аскетизм, відсутність кримінальних злочинів, невживання алкоголю, тютюну.

Навіть в XIX ст. сучасників вражали строгість та ціла низка обмежень та заборон, яких суворо дотримувалися старовіри. Наприклад, старовіри дуже чітко дотримувалися постів та «пісних днів» - середі та п'ятниці. В ці дні вони не тільки не їли скоромне, але також утримувалися від будь-яких розваг, інтимного життя тощо. Старовіри не відвідували весіль, днів народжень, поминок, хрестин у родинах православних через релігійну.

Цікавий той факт, що згідно із спостереженнями сучасників, старовіри були дуже щирі і завжди готові прийти на допомогу, але все це стосувалося

лише їх одновірців: «Достаточно благодетельны, но это ограничивается только на тех, кто принадлежит к их секте» [2, Л. 37].

Багато серед архівних джерел зберігається описів, зроблених православними священиками та цивільними чиновниками, релігійних традицій старовірів (в першу чергу общин безпопівців поморської згоди). Сучасники відмічали, що старовіри категорично не відвідували православні церкви, (деякі з них – навіть за часів жорстких репресій щодо старообрядництва), а молилися у молитовних будинках – «часовнях», без традиційного віваря. За умови їх закриття – молилися вдома, або таємно проводили колективні молитви по будинках старовірів.

Службу в молитовних будинках здійснював наставник, як правило, літній чоловік, обраний релігійною громадою. Він також хрестив немовлят та відспівував небіжчиків. (Старовіри таємно проводили обряд хрещення навіть над тими немовлятами, які були охрещені православним священиком на вимогу влади. Так само і обряд відспівування померлих старовіри повторювали двічі – з православним священиком та власним наставником) [2, Л. 35]. Саме наставнику старовіри сповідувалися, він мав право «накладати епітимію» - покарання за певні гріхи (додаткові молитви, поклони, дні посту).

Відмічали сучасники і те, що старовіри не визнавали православних ікон («моляться лише іконам старим, вилитим із міді»). Їх служба, що називалась «часами», проходила зранку та звечора, тривала по 4 – 8 годин. Традиційно вона представляла собою читання Псалтиря, спів псалмів. Старообрядці співали псалми по старим церковним книжкам із спеціальною нотною системою (так звані крючки). (До речі, нині лише в селі Борове Зміївського району старовірівська община зберегла дану традицію співу за нотами, в Харкові ця система вже втрачена і співають прихожани речитативом). Під час євангельської проповіді прихожани могли сидіти на спеціальних лавочках.

Репресії з боку держави в першій половині XIX ст. спрямовувалися на відлучення старовірів від їх традиційної релігії. Звинувачення у розповсюдженні розколу загрожувало їм тюремним арештом, засланням. Наприклад, у 1857 р. солдата у відставці Василя Філіппова засудили на один рік тюремного покарання за розповсюдження «розколу». А державних селян Зміївського повіту Агафія Єгорова, Данила Афанасьєва, Кузьму Сєдих, Трофима Полєжаєва разом з дружинами відпустили – за умови їх переходу до православ'я [6, Л. 15].

Щоб уникнути відбування покарання старовіри могли перейти до православної релігії або єдиновірства (компромісний варіант існування старообрядництва – єдиновірці зберігали обряди та традиції старообрядництва, але підпорядковувалися керівництву руської православної церкви).

Через приховування старовірами власних релігійних поглядів, переходи до общин православних або єдиновірців, замовчування місцевими

чиновниками реальної кількості старовірів статистика щодо їх кількості в Харківській губернії дуже сумнівна. Можна зазначити тільки те, що більшість старообрядців – безпопівців поморської згоди мешкало в повітах, а в самому Харкові були в основному були представлені старообрядці – поповці (визнавали інститут священиків).

Наприклад, в першій половині 1830-х років в Харкові мешкало старовірів – поповців 206 осіб (98 чоловіків та 108 жінок) та 9 старовірів – безпопівців поморської згоди (3 чоловіка та 6 жінок), в Чугуїві – 407 чоловіків та 655 жінок, які належали до общини безпопівців поморської згоди [4, Л. 1 - 5]. Такий розбіг в кількості чоловіків та жінок, на нашу думку, був пов'язаний з приховуванням багатьма чоловіками - старовірами власних релігійних поглядів через більшу у порівнянні з жінками залученість до громадського життя (служба в армії та робота в цивільних установах, де явна приналежність до старообрядництва могла зашкодити). Жінки, які майже не брали участі у соціально – економічному житті, могли в більшій мірі відкрито заявляти про власні релігійні погляди.

В 1826 р. вийшов наказ про заборону старовірам будувати нові культові споруди, також заборонялося перебудовувати або робити ремонт у вже існуючих, побудованих до 17 вересня 1826 р. [3, Л. 1]. Старообрядці зверталися до влади з проханням дозволити їм вільно відправляти обряди, молитися у молитовних будинках, що були зачинені за наказами губернатора. Так, в 1839 р. старовіри слободи Уди та хутора Козачка відправили на ім'я генерала-ад'ютанта графа Строганова прохання «находящийся при доме Логвина Гурьева молельный дом ... распечатать, дозволить им свободное отправление в нем богослужений своей секты» [3, Л. 3]. Закрито молитовний будинок було саме через намагання членів общини залагодити дах: «По показаниям 12 свидетелей под присягой была возобновляема соломенная крыша в противность существующих постановлений» [3, Л. 3].

На захист молитовного будинку став і священик Харківської єдиновірної Троїцької церкви Андрій Румянцев. Він пояснював владі необхідність дозволити службу в молитовному будинку для служби саме в традиціях «єдиновірцев» [3, Л. 17]. Священик підкреслював, що всі жителі хутора Козачка виявили бажання перейти з розколу до єдиновірства.

Якщо зачинений молитовний будинок використовувався для таємних зібрань – за це він підлягав зносу: «В случае необходимости уничтожить часовню, Губернское начальство ... должно произвести сие ... с всевозможною осмотрительностью и без предварительной огласки, могушей подать повод к народным скопишам» [3, Л. 1].

Відсутність можливості робити ремонт у молитовних будинках призводив поступово до їх фактичного знищення, що в принципі і було поставлено владою за мету. Наприклад, у 1848 р. у Зміївському повіті в будинку поміщиці Філіппової «розкольницький» молитовний будинок

розвалилися від часу, що було дуже болісно сприйнято старовірами, які відправляли там службу [8, Л. 16].

Архівні документи зберігають багато прикладів, коли старовіри в умовах закриття молитовних будинків, репресій щодо самих старообрядців (арешти за розповсюдження ідей старої віри) відкрито відмовлялися від так званого розколу, переходили до православної або єдиновірної церкви, проте таємно продовжували молитися, відправляти релігійні культу за звичаєм батьків. Через низку доносів з боку односільчан та православних священників влада дізнавалася про такі випадки і карала старовірів.

Так, наприклад, селянин хутора Казачка Устим Гур'єв заявляв, що його односільчанин Макар Прокопенко хрестить малюків, нарікає їх іменами (дітей старовірів як в XIX, так і на початку XXI століття називають суворо за святками згідно дня їх народження), відправляє служби над небіжчиками. Устим Гур'єв також стверджував, що під впливом Макара Прокопенка його дружина також повернулася до «розкольницької» віри. Таким чином, можна спостерігати певний розкол саме у сім'ях старовірів, коли під впливом влади частина членів сімей зрікалася власної релігії, а частина продовжувала таємно (знаючи про можливість покарань) відправляти старообрядницькі культу [3, Л. 38].

За доносами односільчан арештовувалися старовіри, які проводили у будинках таємні колективні молитви, відправляли старообрядницькі ритуали, виховували дітей у дусі старою віри. Наприклад, до тюремного ув'язнення було засуджено Василя Філіпова, солдата у відставці, за проведення у власному будинку «раскольнических сборищ». Після місяця під арештом засудженого відпустили після того, як він пообіцяв «впередь не дозволять себе никаких действий по расколу под опасением строжайшего взыскания по законам» [11, Л. 10].

Два тижні ув'язнення – такий був вирок для Феодосія Єгорова, Костянтина Пахомова, Данила Афанасьєва та їх дружин за ігнорування їхніми дітьми відвідування православної церкви та невиконання обрядів і таїнств. Влада зобов'язала батьків виховувати неповнолітніх дітей, які були охрещені в православної церкві, «в правилах святой веры, за чем поручить местному духовному начальству вести строгое наблюдение» [11, Л. 10].

Архівні джерела містять дуже багато таких прикладів, коли через релігію виникали серйозні проблеми в родинях. Наприклад, селянин Зміївського повіту Іван Слюсарєв не дозволяв своїй дружині охрестити їх доньку в православної церкві, бо сам був старовіром, а його дружина зреклася старої віри, перейшла в православ'я та намагалася зробити православними і своїх дітей [7, Л. 4-5].

Скасування кріпацтва розкольники розцінили в першу чергу як і надання релігійних свобод. Сучасники відмічали, що саме в 1860-х рр. старовіри починають відкрито заявляти про власні релігійні погляди, добиватися від влади права відправляти релігійні культу, спостерігається масове повернення до старообрядництва тих, хто під примусом

переслідувань з боку влади в 1830-х – 1850-х роках перейшов до єдиновірської або до православної церкви. Так, архівні документи зберігають значну кількість повідомлень поліції про «совратившихся в раскол» селян та жителів Харкова.

Однак, це визначення було не зовсім правильним, бо в першу чергу це були не нові члени релігійних общин, яких «совратили» в розкол, а це були саме ті, хто відкрито заявляв про власні погляди, які приховувалися за часів гоніння. Зростання кількості старообрядців в 1860-х роках відбувалося лише шляхом повернення до віри батьків всіх, хто відійшов від старообрядництва під впливом влади.

Масова прозелітична діяльність з метою залучення нових членів до релігійних общин була абсолютно не притаманна старообрядцям Харківщини (як поповцям, так і безпоповцям) на відміну від членів релігійних сект (хлистів, духоборців та інших). На підтвердження даного твердження можна навести рапорт Ізюмського повітового урядника про селян слободи Дробишевої, які в 1863 р. самочинно відкрили молитовню в будинку Степана Перевишкова, де по неділях та святкових днях відкрито відправляли службу. Урядник зазначав, що протягом останніх десятиліть всі селяни даної слободи таємно «придерживались раскола», проте молитовного будинку не мали, православних «не соврашали в раскол» [6, Л. 1-3].

В 1863 році старовіри даної слободи перестали абсолютно відвідувати православну церкву, відправляти всі православні таїнства та обряди. Наприклад, Яків Перевшків у вересні 1864 р. відмовився охрестити в православної церкві свою доньку. Цікавим був і той факт, що Яків народився у сім'ї православних батьків, ходив до церкви, сповідувався і причащався до 1861 р. З проголошенням маніфесту родина Перевишковых перестала виконувати всі православні таїнства та обряди [6, Л. 10]. Урядником також підкреслювалося, що впливав на місцевих «розкольників» - безпоповців їх монастир у Чугуєві, куди направлялися для навчання дробишевські селяни: «для изучения раскольнического богослужения в Чугуев была отправлена поселанка Улита Григорьевна Перевишкова» [6, Л.3].

Такі випадки відмови від відвідування православної церкви, виконання таїнств та обрядів були притаманні всім селам, де мешкали старообрядці в Харківській губернії. В 1863 р. селянки слободи Наугольновки Куп'янського повіту Євдокія Алдакімова, Марія Бавикіна, Ганна та Прасковія Ляхови заявили, що «они и сами не желают и детям воспрещают исполнять обряды православної церкви, а желают исполнять обряды секты беспоповской» [7, Л. 4-5]. А їх односільчани Ларіон Трофименко та Іван Слюсарєв заявляли, що не будуть хрестити своїх новонароджених дітей у православної церкві: «решительно объявили, что окрестят их сами по обрядам секты поморской беспоповщины» [7, Л. 4-5].

Священик цього хутора Павло Линицький заявляв, що ввечері напередодні неділі та церковних свят розкольники збираються у будинку Семена Бірюкова для «незаконного Богослужения». На «увещевания» влади

та православного священика вони рішуче заявляли, що зборів не прийняти і «будут собираться в воскресенья и праздничные дни на молитву». А Федір Москалець, обраний наставником, вигнав із свого будинку сільську управу, яка до цього там розміщалася, та заявив про бажання перетворити свій будинок на молитовний дім.

Священик також заявляв, що ціле покоління селян, які були народжені від батьків – розкольників, хрещені за безпоповським обрядом, одні перехрещені і вінчані вже за обрядами православної церкви, до початку 1860-х років ходили до православної церкви та «исполняли обряды оной» [7, 4 – 5]. Після реформи скасування кріпацтва всі вони масово «перешли обратно в раскол и детей своих, крещенных по православному, воспитывают в расколе» [7, 5 – 6].

Як ми вже зазначали, для старовірів не були притаманні агітація та пропаганда власних ідей серед православних з метою залучити їх до общини. Основним шляхом переходу православних до старообрядництва залишалися шлюби. Старовір або старовірка могли взяти шлюб лише за згодою батьків. Батьки ж могли благословити шлюб лише за умови, що він буде укладений з представником старої віри або з православним, який погодиться заради дружини або чоловіка перейти в старообрядництво.

Наприклад, селянка Зміївського повіту Євдокія Алдакімова, вийшла заміж за православного, який погодився з тим, що і він, і майбутні діти таємно перейдуть в старообрядництво поморської згоди. Протягом десятиліття жінка таємно вчила і чоловіка, і дітей основам старообрядництва, хоча діти і були хрещені у церкві, і відвідували всі служби та відправляли всі обряди. З ослабленням тиску держави на початку 1860-х рр. вся родина відкрито перестала ходити до церкви, а почали відправляти обряди старовірів [7, 4 – 5].

Інша селянка з Куп'янського повіту, Євдокія Андрієва, народилася у родині православних, які не мали жодного відношення до старообрядництва. Однак дівчина вийшла заміж за старовіра, перехрестилася і заявила священику, що більше ходити до церкви не збирається. Вона заявила, що її чоловік не забороняє їй відвідувати церкву і навіть не примушує виконувати правила безпоповців, проте вона «хочет быть в той вере, в какой будут ее дети и ее муж» [7, 4 – 5].

Стосунки між старообрядцями та православними були мінімальними (як вже зазначалося, старовіри утримувалися навіть від спілкування із православними), але іноді навіть мали конфліктний характер. Особливо конфліктні стосунки були між общиною старообрядців та місцевими православними священиками. Так, православні священики у Чугуєві відмовлялися відспівувати померлих старообрядців (що їм було і на руку), а родичі небіжчиків зверталися до влади з проханням дозволити їм проводити похорони за власними традиціями, бо православне духівництво відмовляє їх у виконанні цих обрядів [9, Л. 5].

На допитах з приводу боротьби з розколом у Чугуєві священик Чугуївської Соборної Покровської церкви Василь Платковський заявив, що він не ходив на похорони до родин старообрядців, бо не знав про них. Хоча очевидно було, що він просто не втручався у справи старовірів, ігноруючи їх.

Священик Чугуївської Різдва Богородицької церкви Андрій Жадановський стверджував: «Мы, живя в раскольнических приходах, насильно не напрашиваемся исполнять похоронные обряды, они сами справляются тайно. Они за великое несчастье считают и за гибель своей души, когда православный священник отпоет покойнику...» [9, Л. 28].

Чугуївські священики також відзначали дуже сильне коріння «розколу» в Чугуєві. Це було обумовлено тим, що до часу заснування в Чугуєві військових поселень значна частина чугуївців сповідувала старообрядництво поморської згоди. Керівництво військових поселень жорстоко переслідувало старовірів, знищило їх культові споруди, ікони та інші сакральні речі. Більшість старообрядців перейшли у православ'я, бо були налякані покараннями, проте в душі залишалися завжди «ревностными последователями секты безпоповщины» [9, Л. 1-2]. Чугуївські старообрядці відвідували православну церкву, виконували всі обряди, однак вдома таємно продовжували молитися по-своєму. Як зазначав у рапорті чиновник особливих доручень Биванський, старовіри хрестили дітей у православного священика, а потім «вновь переkreщивали в свою старую веру» [9, Л. 3].

Контроль за діяльністю старообрядців здійснювали як представники органів влади, так і православне духівництво. Зокрема священики регулярно писали доноси про невиконання старовірами правил поховання (вони хоронили померлих в день смерті, а не на третій день, як цього вимагала влада) та одруження (в XIX ст. згідно законам чоловіки могли вступати до шлюбу з 18, а дівчата – з 16 років. Такі обмеження у віці дуже дратували общину старообрядців). За словами православних священиків, багато їх прихожан були готові перейти і навіть переходили до числа старообрядців через те, що «правительство не так строго преследует раскольников» [10, Л. 20].

Наприклад, старосту села Зарожне Пилипа Камєнєва звинуватили в тому, що він не запобіг похоронам старовіра Андрія Голубятникова в день його смерті. На що староста заявляв, що «за ними не уследишь» [10, Л. 20].

Таким чином, протягом XIX ст. старовіри Харківської губернії відчували досить високий рівень тиску з боку держави щодо релігійних поглядів. В умовах репресій, переслідувань старовіри зберігали власну релігійну ідентичність, пристосовуючись до обставин. Саме пристосування до існування в умовах репресій та гонінь як з боку держави, так і з боку православних сформувало особливий тип релігійної повсякденності старообрядців. Вони намагалися приховувати власні традиції, переходили у православ'я та єдиновірства, змушені були жити за умов подвійних стандартів – відбувати православні ритуали на очах у оточуючих та таємно – власне старообрядницькі. Такі умови сприяли ще більшій замкненості,

«закритості» представників релігійних общин старовірів. До подальших перспектив дослідження історії старообрядництва Харківської губернії слід віднести необхідність дослідження історії взаємовідносин старообрядців і православними, вивчення історії їх повсякдення, матеріальної та духовної культури даної общини – як важливого елемента регіональної етноісторії Слобожанщини.

Література:

1. Обиченко А., Взаимодействие старообрядцев и государственной власти Российской империи (на основе материалов Змиевского уезда Харьковской губернии середины XIX в. / А. А. Обиченко // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – 2010. – Вып. 7. – С. 45 - 48
2. Еремеев П. Старообрядческие толки и согласия на Харьковщине в 1825 – 1855 гг.: численность и локализация (по материалам Канцелярии Харьковского губернатора) / П. В. Еремеев // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – 2011. – Вып. 8. – С. 15 - 18.
3. Таранец С. В. Старообрядчество Подолии. – К.: Институт археографии и источниковедения, 2000. – С. 28; Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. – Одесса – Измаил – Москва: «СМИЛ» - «Археодоксия», 2010. – С. 182; Варадинов Н. В. История МВД: В 8 кн. – Спб.: Тип. МВД. 1858 – 1862. – Кн.8: История распоряжений о расколе. С. - 182
4. Потоцкий, В. Очерки истории старообрядничества Харьковской губернии / В. П. Потоцкий // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – 2008. – Вып. 5.

Чернобай І.А.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ ПОЛІЕТНІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Сучасна Європа пронизана інтеграційними процесами. Вона є полем розмаїття культур, плетивом міжнаціональних інтересів, дискурсом корінних народів та народів-мігрантів і, як така, потребує діалогу, що може бути здійсненим лише завдяки інформаційно-просвітницьким кампаніям. Саме надання інформації про толерантність, як європейську цінність, створює той необхідний клімат, в якому розгортається співпраця, а не протистояння.

Толерантність у всі часи вважалася людською чеснотою. Вона передбачає терпимість до відмінностей серед людей, уміння жити, не заважаючи та не порушуючи прав і свобод інших. Толерантність також є основою демократії і прав людини. Нетерпимість у поліетнічному, поліконфесійному або полікультурному суспільстві призводить до порушень прав людини, насильства і озброєних конфліктів. Поняття толерантності формувалося впродовж багатьох століть, і цей процес продовжується до

сьогодні. Накопичуючи різносторонні значення, термін «толерантність» прагне відповідати дійсності, в якій численні прояви нетерпимості вимагають нових засобів подолання. Отже «скарбничка» толерантності постійно поповнюється. Згідно з визначенням, поданим в Декларації принципів толерантності, що була підписана 16 листопада 1995 року в Парижі 185 державами-членами ЮНЕСКО, толерантність — це «пошана, ухвалення і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, інших форм самовираження і способів виявлення людської індивідуальності». Це визначення передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, зросту, інвалідності, мови, релігії, політичних або інших думок, національного або соціального походження.

В історії людства нетерпимість була завжди, вона породжувала війни, релігійні переслідування й ідеологічні протистояння. У повсякденному житті вона виражалася і виражається у фанатизмі, стереотипах, образах, а на державному рівні — у расовій дискримінації, переслідуванні за національною, релігійною ознакою, у порушенні найважливіших демократичних свобод. Сама ідея толерантності сходить до історії філософської думки. Про толерантність в умовах сильної церковної цензури писав Дж. Локк у «Нарисах про терпимість» і «Листах про терпимість», П. Бейль у декількох своїх філософських творах. Як філософська категорія, толерантність була сформульована у зв'язку з проблемою нетерпимості і спочатку сприйнята як осмислення підсумків Тридцятирічної війни, в ході якої представники ворогуючих релігійних конфесій майже поголовно винищили один одного. Представник філософського крила розгляду поняття толерантності Владислав Лекторський пропонує чотири можливі способи розуміння толерантності.

1. «Толерантність як байдужість» припускає існування думок, істинності яких ніколи не може бути доведена (релігійні погляди, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні вірування і переконання і т.д.).

2. «Толерантність як неможливість взаєморозуміння» обмежує прояв терпимості пошаною до іншого, якого разом з тим зрозуміти неможливо і з яким неможливо взаємодіяти.

3. «Толерантність як поблажливість» має на увазі привілейоване в свідомості людини положення своєї культури, тому всі інші оцінюються як слабші: їх можна терпіти, але при цьому водночас і зневажати.

4. «Терпимість як розширення власного досвіду і критичний діалог» дозволяє не лише поважати чужу позицію, але й змінювати свою в результаті критичного діалогу. На цей підхід до толерантності і вказує автор як бажаний для сучасної ситуації.

Відчуття загрози зовнішнього світу змушує психіку виробляти правдоподібне «раціональне» тлумачення, результатом якого найчастіше стають забобони і ксенофобія (неприятність до чужаків — інших етносів, релігійних меншин, до таких, що помітно відрізняються від більшості